

ESHITISHDA NUQSONI BO'LGAN O'SPIRINLARNI IJTIMOYIY INTELLEKTINI DINAMIKASI

Ravshanova Xanifa Akmalovna
Pedagogika fakulteti "Pedagogika va psixologiya"
ta'lim yo'nalishi 2 - bosqich magistri

Annotatsiya: Maqolada eshitishda nuqsoni bo'lgan o'spirinlarni ijtimoiy intellektini dinamikasi o'rganilgan. Бунда, insonning hayot faoliyati uchun faqat aqliy intellektning o'sishi o'zi yetarli emasligi ta'kidlanib ijtimoiy intellektga alohida e'tibor berilib bugungi kunda har bir o'spirin shaxslararo munosabatda sub'ekt bo'libgina qolmay, u ijtimoiy munosabatlarga moslashuvchan, boshqalarning kechinmalarini his eta oladigan, ularga o'z ta'sirini o'tkazuvchi, munosabatlarga kirishimli, o'z xatti-harakatlarini boshqalarga moslashtira oladigan shaxs bo'lishini ham taqozo etishi masalasi hisobga olish kerakligi haqida fikr yuritilgan.

Аннотация: В статье исследуется динамика социального интеллекта слабослышащих подростков. При этом подчеркивается, что одного роста умственного интеллекта недостаточно для жизнедеятельности человека, и особое внимание уделяется социальному интеллекту, при этом считается необходимым учитывать тот факт, что социальный интеллект требуется человеку, который может чувствовать свои переживания, может влиять на них, может вступать в отношения, может приспосабливать свое поведение к другим.

Resume: The article examines the dynamics of the social intelligence of hearing-impaired adolescents. At the same time, it is emphasized that the growth of mental intelligence alone is not enough for human life, and special attention is paid to social intelligence, while it is considered necessary to take into account the fact that it requires a person who can feel his experiences, can influence them, can enter into relationships, can adapt their behavior to others.

Kalit so'zlar: eshitishda nuqsoni bo'lgan o'spirinlar; ijtimoiy intellekt, aqliy intellekt, nonverbal muloqot, intellektual rivojlanish, zaif eshituvchi, me'yorda eshituvchi.

Ключевые слова: слабослышащие подростки, социальный интеллект, психический интеллект, невербальная коммуникация, интеллектуальное развитие, слабослышащие, нормальный слух.

Key words: hearing-impaired adolescents, social intelligence, mental intelligence, non-verbal communication, intellectual development, hearing-impaired, normal hearing.

Bizning ijtimoiy intellekt yoki emotsional intellekt tushunchalarini qo'llashimizga sabab bo'lgan tomoni o'tgan asrning oxirlarida insonning kasbiy faoliyati uchun faqat aqliy intellektning o'sishi o'zi etarli emasligi borasidagi fikrlarning paydo bo'lganligi, bugungi kunda har bir mutaxassis sifatida shakllanayotgan shaxs o'z sohasi uchun kerakli bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishga qobiliyatli sub'ekt bo'libgina qolmay, u ijtimoiy munosabatlarga moslashuvchan, boshqalarning kechinmalarini his eta oladigan, ularga o'z ta'sirini o'tkazuvchi, munosabatlarga kirishimli, o'z xatti-harakatlarini boshqalarga moslashtira oladigan shaxs bo'lishini ham taqozo etishi masalasi ko'ndalang bo'lib qoldi. Intellekt turlari ko'p bo'lib, ular o'zlarini har xil ko'rinishda namoyon etadi. Aksincha IQ koeffitsienti yuqori bo'lgan inson umumiy mazmunda mutlaqo talabga javob bermasligi yoki ijtimoiy jihatdan etuk bo'lmasligi mumkin. Ba'zi oddiy ko'cha bolasi oliy ma'lumotli yoki akademik klassifikatsiyasiga ega bo'lgan shaxslarga nisbatan kundalik turmush tashvishlari bilan bog'liq masalalarni yaxshiroq tahlil etishi mumkin. Bu esa ma'lumotlilik darajasi va IQ test natijalarisiz tahlil etish qobiliyatiga egadir. Biz shuni hisobga olgan holda o'spirinlarning intellekti diagnostikasi muammosini ikki jabhadan o'rganish masalasiga e'tibor qaratdik. O'tgan bobimizda o'spirinlarning umumiy (aqliy) intellekti va boshqa bir qator intellektlari bo'yicha izlanish natijalarini sharhlagan bo'lsak, mazkur bobda umumiy va boshqa intellektga mos tarzda o'spirinlarning ijtimoiy intellektini ham diagnostika qilamiz va uning dinamikasiga ham e'tibor qaratamiz.

Bizning o'z tadqiqotlarimizda ijtimoiy intellektga alohida e'tibor berishimizga sabab bo'lgan tomoni o'tgan asrning oxirlarida insonning hayot faoliyati uchun faqat aqliy intellektning o'sishi o'zi etarli emasligi borasidagi fikrlarning paydo bo'lganligi, bugungi kunda har bir o'spirin shaxslararo munosabatda sub'ekt bo'libgina qolmay, u ijtimoiy munosabatlarga moslashuvchan, boshqalarning kechinmalarini his eta oladigan, ularga o'z ta'sirini o'tkazuvchi, munosabatlarga kirishimli, o'z xatti-harakatlarini boshqalarga moslashtira oladigan shaxs bo'lishini ham taqozo etishi masalasi ko'ndalang bo'lib qoldi. Intellekt turlari ko'p bo'lib, ular o'zlarini har xil ko'rinishda namoyon etadi. Aksincha IQ koeffitsienti yuqori bo'lgan inson umumiy mazmunda mutlaqo talabga javob bermasligi yoki ijtimoiy jihatdan etuk bo'lmasligi mumkin. Biz shuni hisobga olgan holda zaif eshituvchi o'spirinlarning intellekti diagnostikasi muammosini ikki jabhadan o'rganish masalasiga e'tibor qaratdik. O'spirinning umumiy (aqliy) intellekti va boshqa intellektga mos tarzda ijtimoiy intellektini ham diagnostika qilamiz va uning dinamikasiga ham e'tibor qaratamiz.

Ijtimoiy intellektni o'rganishning tadqiqot metodikalarini umumiy sharhi xususida o'tgan

paragrafda aniqlik kiritib o'tib ketdik. Shu sababli bevosita tadqiqot natijalari sharhiga murojaat etaylik (1-jadval).

1-jadval

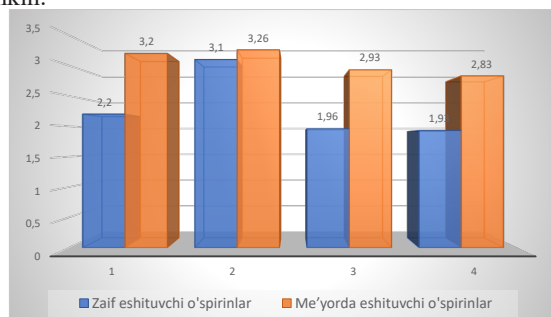
Zaif eshituvchi o'spirinlarning ijtimoiy intellekt ko'rsatkichlari

	Umumiy va ijtimoiy intellekt	M		U	
		Zaif eshituvchilar	Me'yorda eshituvchilar	Zaif eshituvchilar	Me'yorda eshituvchilar
1.	Umumiy intellekt	81,24	92,75	11,73	11,73
2.	Muloqot ishtirokchisining hissiyoti, fikri va niyatlarini tushunish	2,20	3,20	0,58	0,61
3.	Noverbal hulq-atvorni tushunish	3,10	3,26	0,85	0,90
4.	Verbal ekspressiyani tushunish	1,96	2,93	0,62	0,58
5.	Shaxslararo o'zaro ta'sirlashuvni tahlil etish	1,93	2,83	0,89	0,98

O'spirinlardagi ijtimoiy intellektni o'rganishda Dj.Gilford metodikasidan foydalanar ekanmiz, uning tarkibidagi subtestlar shaxs umumiy intellektini qirralarini yoritishga xizmat qiladi. Umumiy intellekt tushunchasining mazmuni va metodikaning xususiyatidan kelib chiqadigan bo'lsak, zaif eshituvchi o'spirinlarning muloqotda va ijtimoiy sharoitga moslashuvchanlikka qobiliyatligi hamda insonlarni idrok etish, ular bilan muloqatga kirishimlilikdagi integrallashgan intellektual qobiliyati o'rtachadan past darajali qiymatni ifodalamoqda. Bundan ko'rinadiki, zaif eshituvchi o'spirinlar ta'lim jarayonida umumiy (81,24±11,73) va ijtimoiy intellektni rivojlantirish masalasiga doimo e'tibor qaratishlari lozim bo'ladi. Ularni o'qish va tugarak ishlarida ko'proq jalb etilishi lozim. Bu esa ularning qiziqishi yanada mustahkamlanadi, yanada aniq, barqaror bo'lib qoladi. Ularning umumiy intellekti (IQ) darajasi o'rtachadan past bo'lgani singari. Ijtimoiy intellektni ifodalovchi mezonlardan "Muloqot ishtirokchisining hissiyoti, fikri va niyatlarini tushunish" bo'yicha (2,20±0,58) o'rtacha darajadan past, tengdosh(me'yorda eshituvchi)larida esa, (3,20±0,61)ni namoyon etdi. Bu esa zaif eshituvchi o'spirinlarning odamlar bilan munosabatni oldindan prognozlashni, voqea-hodisalarning borishini taxminlashga layoqatlari bor, ammo uni rivojlantirish lozim degan xulosani beradi. Agar zaif eshituvchi o'spirinlarda ushbu subtestni yuqori darajada echish qobiliyati bo'lganda, notanish kishilarni fotosuratiga qaraboq, uning kimligi, shaxsi haqida batafsil tavsif bera olardilar. Ammo, tengdosh(me'yorda eshituvchi)larda esa ijtimoiy intellektining bu jabhasi o'rtachadan yuqoriroq kamol topgan.

Har ikkala guruh o'spirinlari noverbal hulq-atvorni tushunish bo'yicha ham o'rtachadan yuqori qiymatga ega bo'lganlar: zaif eshituvchi o'spirinlar(3.10±0.85) va me'yorda eshituvchi o'spirinlar (3.26±0.90). O'spirinlar o'zlarini ishchanlik muhitiga tayyorlashga, noverbal signallarni ilg'ashga, odamlarning noverbal muloqotlari yordamida, pozasi, mimikasi va xatti-harakatlariga ko'ra, baholash iqtidorlari asosi borligidan dalolat beradi. Agar zaif eshituvchi o'spirinlar o'zlaridagi ushbu sifatni yuqoriroq darajada shakllantirishga erishsalar, u holda bu ularning faol, stenik, chuqur refleksiyaga, muloqotda insonlarning emotsional holatlariga nisbatan sezgirlikka, o'zlarining his-tuyg'ularini ham tushunishga moyilliklari ortishini bildiradi.

Yuqoridagi jadvalda keltirib o'tilgan me'yorda va zaif eshituvchi o'spirinlarning ijtimoiy intellekt ko'rsatkichlari bo'yicha tadqiqot natijalarini quyida (1-2 rasmlar) diagrammada aks etishini ko'rish mumkin.

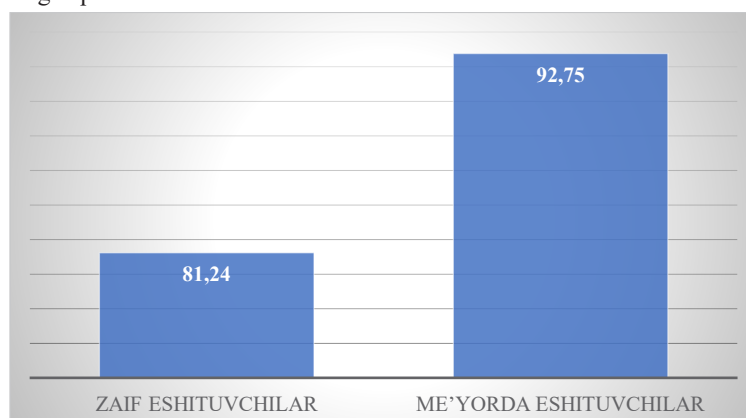
1-rasm. Me'yorda va zaif eshituvchi o'spirinlarning ijtimoiy intellekt ko'rsatkichlari

Yuqoridagi jadvalda keltirib o'tilgan me'yorda va zaif eshituvchi o'spirinlarning umumiy intellekt ham xuddi ijtimoiy intellekt ko'rsatkichlari singari nazorat va tajriba guruh o'spirinlarida farq qiladi.

Me'yorda va zaif eshituvchi o'spirinlarning ijtimoiy intellekt ko'rsatkichlari yanada yaqqolroq ifodalash uchun 2-rasmda keltirib o'tamiz.

Shunday qilib, eshitishda nuqsoni bo'lgan o'spirinlar ijtimoiy intellekt testining barcha subtestlari va ayniqsa og'zaki bo'lganlar natijalari bo'yicha normal eshitish tengdoshlaridan pastroqdir, bu ulardagi barcha nutq funksiyalarining sezilarli darajada rivojlanmaganligi va birinchi navbatda nominativ bilan bog'liq. Ko'pgina og'zaki bo'lmagan subtestlarda eshitish qobiliyati past bolalar o'spirinlar tomonidan olingan past qiymatlar, asosan, faoliyatni muvaffaqiyatli rejalashtirish va nazorat qilish uchun zarur bo'lgan nutqning tartibga solish funksiyasining rivojlanmaganligi bilan bog'liq.

Biz ko'rib chiqayotgan intellektual rivojlanishning barcha ko'rsatkichlari bo'yicha eshitish qobiliyati past maktab o'quvchilari tomonidan olingan past ball (eshitish qobiliyati buzilgan bolalarga nisbatan) ularning nutqining barcha jihatlarini va funksiyalarining sezilarli darajada rivojlanmaganligi bilan bog'liq.

2-rasm. Me'yorda va zaif eshituvchi o'spirinlarning umumiy intellekt ko'rsatkichlari

Tadqiqot davomida olingan natijalarni tahlil qilganda, eshitish qobiliyati past maktab o'quvchilari guruhi quyidagi sabablarga ko'ra kichik guruhlariga bo'lingan: eshitish qobiliyatini yo'qotish darajasi, o'qish qobiliyati darajasi, bolaning uyda yoki maktab-internatda tarbiyalanishi, murakkab og'zaki ko'rsatmalarni qanday tushunish va takrorlash darajasi aniqlandi.

Eshitishda nuqsoni bo'lgan o'spirinlar intellekti diagnostikasi va dinamikasining aniq talqini muammoning jinsga munosabatini o'rganishni ham taqozo qiladi. Chunki, ular bu jihatdan bir xil emas. Shunga ko'ra, biz, o'spirin qizlar va yigitlarning jinsi bo'yicha ko'rsatkichlarini o'rganishga ham e'tibor qaratdik. Bu esa ijtimoiy intellekt rivojlanish holatining jinsiy tafavutlanishidagi farqlarni baholashga olib keldi.

Demak, eshitishda nuqsoni bo'lgan ilk o'spirinlar shaxslararo munosabatda intellektual qobiliyatlari birligida umumiy muhitni, suhbatdoshlarni xatti-harakatlari, shaxsiy fazilatlarini, kechinmalarini baholash imkoniyatlari qonuniyat jihatidan bog'liqligi tasdiqlandi.

Tadqiqotlarimizdan ma'lum bo'ldiki, eshitishda nuqsoni bo'lgan o'spirin ijtimoiy intellekt rivojlanishi sog'lom tengdoshlaridan anchagina quyi rivojlangan. Kelajakda, o'spirinlarning maktab-internatda doimiy bo'lishi sharti bilan, biz tomonidan aniqlangan rivojlanish tendentsiyalari va xususiyatlari ehtimol ortib boradi, bu esa maktab o'quvchilarining ijtimoiylashuv jarayonlariga salbiy ta'sir qiladi.

Eshitish qobiliyati zaif o'spirinlarning intellekt rivojlanishi nutqning tartibga solish funksiyalarining rivojlanish sur'ati va o'ziga xosligi bilan bog'liq bo'lib, u nutq paytida verbal va noverbal vazifalarni hal qilish jarayonining turli ko'rsatkichlari o'smirlik yoshidan o'spirinlik davriga o'tish dinamikasida namoyon bo'ladi.

ADBIYOTLAR RO'YXATI

Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik- har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. // "Xalq so'zi", 2017 yil 15 yanvar.

Ravshanova, X.A., Avlayev O. U. Zaif eshituvchi o'spirinlarning ijtimoiy intellekt dinamikasi. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. Obrazovanie i innovatsionnye issledovaniya Education and innovative research. № 9, 2022. Sentyabr. Issn 2181-1709 (p) <http://interscience.uz>.

Ravshanova Hanifa Akmalovna The specificity of the social intelligence of students with hearing impairments. Asian Journal of Multidimensional Research ISSN: 2278-4853 Vol. 11, Issue 10, October 2022

A peer reviewed journal <https://tarj.in>

Alimxodjaeva F.J. Chuqur nutq kamchiligiga ega bo'lgan zaif eshituvchi o'quvchilar nutq eshitishlarini rivojlantirish jarayonida didaktik materiallarning roli. Nomzodlik dis. avtoreferati. - M.:

1992.

Zayseva G.A. Formirovanie geometricheskix ponyatiy u slaboslishayux shkolnikov / Osobennosti usvoeniya uchebnogo materiala slaboslishayimi uchayimisiya / Pod red R.M.Boskis, K.G.Korovina. - M.: Pedagogika, 1981. -99-107.

Zak A.Z. Razlichiya v mishlenii detey. - M.: Izd-vo Rossiyskogo otkritogo un-ta, 1992.-128 s.

Zankov L.V. Izbrannie pedagogicheskie trudi / Sostavitel M.V.Zverev, N.K.Indik - M.: Pedagogika, 1990. - 424 s.

Zankov L.V., Solovov I.M. Ocherki psixologii gluxonemogo rebenka. - M.: Uchpedgiz, 1940.-112 s.

Izuchenie slaboslishayux detey v protsesse obucheniya / Pod red. R.M.Boskis. - M.: Pedagogika, 1972 -192 s.

Klimov Ye. A. Psixologiya professionalnogo samoopredeleniya. Rostov-na-Donu: Feniks, 1996. 509 s

Kodyukova JI.M. Psixologiya usvoeniya istoricheskix ponyatiy uchayimisiya 4 klassa // Izvestiya APN RSFSR. - Vip. 61. - M., 1954 - S.111 -141.

Kornilova T.V. Eksperimentalnaya psixologiya: Teoriya i metodi. M., Aspekt Press, 2002 - 381 s.

Korobeynikov I.A. Narusheniya razvitiya i sotsialnaya adaptatsiya. - M.: Per Se, 2002.-192 s.

Kuvarina N.V. Formirovanie obobshchennosti umstvennix deystviy u mladshix shkolnikov v usloviyax intellektualnogo dialoga: Diss— kand. psixol. nauk. - N. Novgorod, 2000. - 174 s.

Nikolskaya I.L. O yedinoi linii vospitaniya logicheskoy gramotnosti pri obuchenii matematike / Preemstvennost v obuchenii matematike. - M.: Prosvещение, 1978. - S. 24-36.

Fayzieva U.Y. Zaif eshituvchilarni savodga tayyorlash va savod o'rgatish. Ped. fan. nomz. dis. ... avtoref. – Toshkent: TDPI, 1994. – 18 b

Ravshanova. X.A., Avlayev O. U. Zaif eshituvchi o'spirinlarning ijtimoiy intellekt dinamikasi. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. *Образование и инновационные исследования Education and innovative research.* № 9, 2022. Sentyabr. Issn 2181-1709 (p) <http://interscience.uz>.